

4. Краще разом. Що таке педагогіка партнерства і навіщо вона в НУШ [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/pedagogika-partnerstva-shho-tse-take-ta-yak-zrozumity-chy-vona-ye-u-shkoli/>

5. Пухта О. Співпраця батьків та школи у вихованні дітей. *Педагогічний пошук*. 2006. № 3(5). С. 74–75.

6. Сім'я і школа: грані співпраці [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/sima-i-skola-grani-spivpraci-2113.html>

7 Співпраця школи та сім'ї – запорука успішного розвитку учня (міні-заняття з елементами тренінгу для батьків) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/spivpraca-skoli-ta-simi-zaporuka-uspisnogo-rozvitku-ucna-1192.html>

ПРОБЛЕМИ ПРЕВЕНЦІЇ ВІЙНИ: ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ У СИНЕРГЕТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Кононова М. М.

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
meershaum@ukr.net*

Називаючи синергетику наукою про складне, наукою про самоорганізацію, можна було б її назвати наукою про еволюцію: вона аналізує універсальні закономірності розвитку складних динамічних систем, зміни стану системи в умовах її взаємодії з середовищем.

З точки зору психології, синергетичного підходу, питання «Чи можливо контролювати еволюцію людського роду таким чином, щоб зробити його стійким проти психозів жорстокості та руйнувань?» є надто актуальним як для нашої країни, так і для всього світу. Ще у 1932 році, згідно пропозиції Ліги Націй і її Міжнародного інституту інтелектуальної кооперації у Парижі щодо обміну думками з будь-якої проблеми, А. Ейнштейн звернувся до З. Фрейда з найбільш невідкладним питанням, яке стоїть перед обличчям цивілізації: «Чи існує для людства шлях, який дозволить запобігти війні?».

Мета статті – розглянути питання превенції війни з точки зору психології, на основі аналізу результатів наукових досліджень та основних припущень З. Фрейда, що викладені в його листі до А. Ейнштейна «Чому війна?». Спробуємо пояснити зазначені моменти, застосувавши ідеї та принципи синергетичного підходу.

У своєму листі А. Ейнштейн зазначив, що невдачі при намаганнях досягнення результатів у цій сфері на протязі десяти років, не залишають сумнівів, що в дію вступають потужні *психологічні фактори*, що паралізують усі зусилля. Не треба далеко заходити у пошуках деяких з них: малочисельна група індивідів, які нехтують мораллю та обмеженнями суспільства, розглядаючи війну як засіб просування особистих інтересів і укріплення їх персональної влади. Звісно, що визнання цього очевидного факту – лише перший крок до оцінки фактичного стану справ. Як наслідок, народжується складне питання: як може ця мала кліка підкорювати волю більшості, яка

вимушена нести втрати й страждати у війні, на угоду персональним амбіціям деяким суб'єктам? [1].

У листі-відповіді З. Фройд розгорнув тези А. Ейнштейна, ґрунтуючись на своїх знаннях та припущеннях. Починаючи з питання права і влади, засновник психоаналізу пропонує замінити слово «влада» більш різким і жорстким словом «сила» [1]. Ставлячи акцент на тому, що право і сила (це зазначено у тридцятих роках ХХ століття) є протилежностями. До речі, в умовах сьогодення, актуальність даного питання не зменшується, а навпаки, дуже загострилась.

Принциповим, про що зазначає психоаналітик, і ми з ним солідаризуємося, є те, що конфлікти інтересів вирішуються серед людей з допомогою сили. Так відбувається в усьому тваринному світі, з якого людина не повинна себе виключати. У людей додаються лише конфлікти думок і по всій видимості, повинні знаходитися інші засоби їх вирішення. Спочатку в невеликій людській орді лише сила м'язів вирішувала, кому що належить і чия воля візьме верх. З появою зброї духовна перевага починає займати місце м'язової сили. Кінцева ж мета сутички залишається незмінною – один із противників за допомогою його пошкоджень і ослаблення його сил повинен відмовитися від своїх домагань і протиборства.

Режим панування великої влади у ході розвитку змінювався. Дорога вела від сили до права, однак який це шлях? На думку З Фройда, можливим є лише один шлях. Суть його в тому, що велика сила може бути послаблена завдяки об'єднанню декількох слабких. Сила зламується єднанням, влада цих об'єднаних представляє собою право на протилежність силі окремої людини. Дійсна відмінність у тому, що вирішує не сила окремої людини, а сила співтовариства (що є притаманним, наприклад, демократичному суспільству). Але для того, щоб здійснився поворот від сили до нового права, має бути виконана одна *психологічна умова*: об'єднання багатьох повинно бути постійним, довгим. Якщо ж воно встановлюється лише для перемоги над кимось одним, надсильним, і розпадається після досягнення мети, то цим ще нічого не досягається. Хтось інший, який вважає себе сильнішим, знову буде прагнути до панування, і ця гра буде тривати до нескінченності [2].

Відносини можуть бути простими до тих пір, поки суспільство буде представлено деяким числом однаково сильних індивідуумів. У подібному випадку закони цього об'єднання диктуються тим, у якій мірі кожна окрема людина повинна відмовитися від особистої свободи (волі) у використанні своєї сили як влади, щоб зробити можливим сумісне життя членів суспільства.

З. Фройд зазначає, що є ще одне джерело зміни права, яке виявляє себе виключно мирним засобом, – це *культурний розвиток людського суспільства*, що має відношення до контексту, який розглянемо далі [2].

Таким чином, ми бачимо, що в рамках одного суспільства не вдається запобігти силового вирішення конфліктуючих інтересів. Однак дія об'єднуючих моментів, обумовлених сумісним життям на одній й тій території, сприяє швидкому завершенню подібних сутичок, тому постійно зростає імовірність мирних виходів.

Тож, дві речі утримують суспільство разом: тиск сили і спільність відчуттів людей, які складають це суспільство, іншими словами *ідентифікація*.

Якщо один з моментів (перший) раптом втрачає силу, то суспільство може залишитися збереженим [2]. Суспільність відчуттів або ідеї, що об'єднують, звісно, можуть мати значення лише тоді, коли в них знаходять вираз дуже важливі загальні риси членів суспільства (наприклад, шлях до становлення і збереження демократії, свободи тощо). Йдеться лише про те, наскільки вони потужні.

З. Фройд прокоментував одну із тез А. Ейнштейна: «Наскільки легко людей охоплює військова істерія? Людям притаманний інстинкт ненависті і знищення, які підштовхують їх до війни?» [1, с.460]. Відомий психоаналітик, солідаризуючись з думкою науковця-фізика, опираючись на дослідження останніх років зовнішніх проявів вказаних потягів, пригадав частину своєї теорії потягів, до якої він прийшов у результаті багатьох випробувань і сумнівів.

Теорія науковця З. Фрейда передбачає, що потяги людини бувають лише двоякого роду: або такі, які намагаються зберігати і об'єднувати – їх називають еротичними в розумінні Ероса в «Піре» Платона, або сексуальні з несвідомим розширенням популярного уявлення про сексуальність. Або інші, які прагнуть руйнувати і вбивати, – їх називають узагальнено агресивними або деструктивними потягами. З Фройд зазначає: «ці обидва потяги є необхідними, їх взаємодія і протидія породжують явища життя; і вони майже не проявляють себе ізольовано; мета кожного з них модифікується і стає досягнутою лише за допомогою названого сплаву. Так, наприклад, інстинкт самозбереження є, без сумніву, еротичним за своєю природою, однак саме він потребує агресивності, щоб перетворитися в життя» [2, с.265].

Однак у вчинках людини є ще одне ускладнення іншої якості, яке виділяє психоаналітик. Дуже рідко будь який вчинок є результатом одного-єдиного позиву потягу (навіть представленого у формі сплаву еросу і знищення). Як правило, в одній дії об'єднуються мотиви, сплавлені подібним чином. Науковець Т. Хр. Ліхтенберг створивши розу мотивів, зазначив, що «спонукальні мотиви, за якими людина щось робить, як і 32 вітри, і назви їх розташовані подібним же чином, наприклад: хліб-хліб-слава або слава-слава-хліб».

Таким чином, зазначає З. Фройд, коли людей призивають до війни, то багато позивів їхньої душі відповідають на ці призови стверджуючи, позиви і благородні, і підлі, такі, про які говорять вголос, і інші, які замовчують. Переплетення деструктивних потягів з іншими, еротичними та ідеальними, звісно, полегшує їх задоволення. Іноді, коли чуємо про страшні події в історії, виникає відчуття, що ідеальні мотиви були лише привідом до розгулу деструктивних пристрастей. І така історія, нажаль, повторюється [1].

Відомий філософ Б. Спіноза вважав, що для певної свободи волі людина має пізнати не лише зовнішні обставини свого буття, а й власні афекти і пристрасті. Таке пізнання передбачає не усунення пристрастей, а владу над ними. Згадаймо відоме висловлювання, що потоки пристрастей змели більше міст і поселень і коштували більших людських жертв, ніж потоки стихій та ураганів.

Отже, вище написане свідчить, що бажання позбавити людину агресивних схильностей практично нездійсненно. Однак, можна намагатися відволікти людський потяг до агресії так далеко в бік, що він не обов'язково буде знаходити своє відображення у війні.

Тож, міфологічне вчення про потяги легко підказує формулу опосередкованого шляху боротьби з війнами. Якщо готовність до війни виникає під дією потягу до руйнування, то простіше усього було б спрямувати проти нього супротивника цього потягу, зокрема ерос. З війною повинно боротися все, що об'єднує почуття людей. Ці зв'язки можуть бути подвійного роду. По-перше, зв'язки, що нагадують відношення до об'єкта любові, однак позбавлені сексуальної мети.

Коментуючи революційний внесок Р. Бенедикт у сучасну кроскультурну психологію, А. Маслоу зазначав, що «високим синергізмом володіють ті суспільства, соціальні інституції яких організовані таким чином, щоб долати полярність між егоїзмом та неегоїзмом, між особистим інтересом та альтруїзмом» [3, с. 215]. *Суспільство з високим синергізмом* – це суспільство, члени якого відкриті не лише голосу розуму, але й голосу серця, голосу любові до ближнього. І ця відкритість, доброта, прийняття іншого не як «не-Я», а як друга – є якостями, які стійко відтворюються у деяких колективних архетипах, патернах поведінки і комунікації, що домінують у традиційних закритих суспільствах, однак саме таких, які володіють проте *високим синергетичним потенціалом*.

І релігія стверджує «Возлюби ближнього твого, як самого себя». Подібну вимогу нелегко виконати. Інший рід зв'язків об'єднує людей на почуттях, що виникають з допомогою *ідентифікації*. Все, що об'єднує людей в істотних речах, викликає у них спільність почуттів, ідентифікації. Саме на них у багатьох чому засновано будівництво людського суспільства (демократичного).

Друга можливість опосередкованої боротьби зі схильністю до війни, на якій робить акцент З.Фрейд, полягає в наступних роздумах: люди поділяються на вождів і підлеглих, і така нерівність людей є вродженою і непереборною. Підлеглі і залежні складають переважну більшість, вони потребують наявності авторитету, який замість них бере на себе прийняття рішень, яким підкоряються по більшій мірі добровільно і безумовно [1]. Навряд чи необхідно доводити, що зловживання державною владою і заборона на мислення (особливо критичне мислення, нав'язане деструктивною й неправдивою інформаційною пропагандою, саме таке мислення, яке ми спостерігаємо у тих суб'єктів, які підтримують війни) мало сприяє вихованню прошарку людей, які самостійно думають і прагнуть до істини.

«Ідеальний стан можливий у співтоваристві людей, які *підкорили б життя своїх потягів диктатурі розуму*. Ніщо інше не здатне викликати настільки досконалого й міцного об'єднання людей – навіть за умови відмови від заснованих на почуттях зв'язків між ними. Однак, у вищому ступені, ймовірно, що і це лише утопічна надія» – констатує З. Фрейд [1, с.470].

На завершенні свого листа великий учений знову робить акцент на *культурному розвитку людського суспільства*. З незапам'ятних часів людство включилося у процес культурного розвитку, цивілізації. Цьому процесу ми

зобов'язані всьому кращому, що ми створили, рівно як і частині того, від чого страждаємо. Із психологічних характерних рис культури, для відомого науковця, психоаналітика представляються найважливішими: *підсилення інтелекту*, який починає підкорювати собі життя потягів, і переміщення схильності до агресії у внутрішній стан особистості, яка повністю себе усвідомлює з усіма перевагами та небезпеками.

Відповідно і суспільство з примітивною культурою та сучасне постіндустріальне, інформаційне суспільство еволюціонують тією мірою, якою реалізують загальну для них соціальну тенденцію «подолання дихотомії між егоїзмом і безкорисливістю у кожного окремого члена суспільства» [3, з. 33]. Таким чином, *пізнання синергізму у всіх його проявах* – це й пізнання можливостей самоеволюції людини.

Психічні установки, на які налаштовує нас культурно-історичний процес, вступають в найбільш потужне протиріччя з війною, що викликає не лише емоційне й інтелектуальне відштовхування, але й фізичну огиду.

«Як довго нам прийдеться чекати, поки всі стануть паціфістами? Цього не можна передбачити, однак, можливо, це не така вже й утопічна надія, і під впливом обох факторів, впливу культури і виправданого страху перед наслідками війни, ще в найближчий час буде покладено кінець війнам. На яких шляхах та окольних дорогах це здійсниться, ми передбачити не можемо. Однак, все ж, маємо сміливість стверджувати: *все, що сприяє культурному розвитку, працює також проти війни.....* Перепрошую, якщо мої міркування розчарували вас...» – такими словами завершив свій лист З.Фройд [1, с.495].

Висновок. Отже, ми не знаємо реакції А. Ейнштейна на міркування, ґрунтовані на наукових дослідженнях та тезах, що викладені в листі З. Фрейда, однак сьогодні, крім тих почуттів і емоцій, які переповнюють нас, *розчарування* також має місце. І воно в тому, що, незважаючи на стрімкий прогрес у цивілізації світу, *культурний розвиток людства* через 90 років все ж уступає дії основних потягів, які відкрив ще геніальний З. Фройд, – еросу і агресивним потягам, які сплавлені деструктивними мотивами і можуть дуже потужно керувати діями деяких суб'єктів.

Замикаючи коло нашого дискурсу, підкреслюємо, що сучасне суспільство буде суспільством дійсно громадянським і дійсно відкритим у тій мірі, в якій його культура та освіта стануть відкритими до сприйняття і трансляції усього того *внутрішнього досвіду синергійної самоорганізації*, співпраці, солідаризму і самопізнання, що накопичений у колективній пам'яті людства.

Перспективи подальших актуальних розвідок вбачаємо у дослідженні глибинних детермінант, що спонукають суб'єктів до деструктивних тенденцій.

Література:

1. Фрейд З. Бесстрашные истины. М., 2006. 512 с.
2. Яценко Т.С. Архаїчний спадок психіки: психоаналіз феноменології проблеми. Дніпро: Інновація, 2019. 284 с.
3. Maturana H., Varela F. The Tree of Knowledge: The Biological Roots of Human Understanding. Shambala, 1988. P. 199.